



Marja-Leena Hänninen, Maijastina Kahlos ja Ulla Lehtonen, *Uskonnot Antiikin Roomassa*, Teos: Helsinki 2012. 399 s.

Antiikin historiasta on viime vuosina ilmestynyt mielenkiintoisia suomenkielisiä julkaisuja kiitettävällä tahdilla. Uusimpia tulokkaita on Marja-Leena Hännisen, Maijastina Kahloksen ja Ulla Lehtosen teos *Uskonnot antiikin Roomassa*, joka – nimensä mukaisesti – luo kokonaisesityksen antiikin Rooman uskonnollisesta maailmasta käsittäen niin vanhan 'pakanallisen' uskonnon kuin varsinkin keisariajalla levinneet ns. itäiset kultit, joista tärkeimpänä luonnollisesti kristinusko. Teoksen rakenne on temaattis-kronologinen. Luvut perustuvat roomalaisen uskonnon peruskysymyksiin, kuten jumalmaailmaan ja uskontopolitiikkaan, mutta lukujen sisällä asiat käsitellään yleensä siirtymällä varhaisemmasta "pakanuudesta" kohti kristinuskkoa. Pääluvuihin viimeinen keskittyy ajallisesti myöhäisantiikkiin ja Rooman kristillistymiseen.

Teoksen johdanto-osassa käydään läpi roomalaisen uskonnon keskeisiä peruspiirteitä sekä antiikin uskontojen maailmaa niin tasavallan, 'pakanallisen' keisariajan kuin kristillisen myöhäisantiikin aikana. Tämä onkin tarpeen, sillä vaarana on, että satunnainen lukija peilaa roomalaista uskontoa liiaksi esimerkiksi kristillisen kulttuurin luomien näkemysten tai ylipäätään modernin uskontokäsityksen kautta. Kuitenkin, kuten kirjoittajat mainitsevat, perinteinen roomalainen uskonto oli lähtökohdiltaan jotain aivan muuta. Esimerkiksi uskonnon ja poliittisen elämän kiinteä suhde oli täysin luonnollinen asia: tässä heijastuu roomalaiselle perinteiselle uskonnolle tyypillinen yhteisöllisyys. Toisin sanoen, uskonnon ja politiikan 'sekoittuminen' Roomassa ei tarkoittanut itsessään uskonnon rappeutumista poliittisen manipulaation välineeksi, vaan kyseessä oli yksinkertaisesti roomalaisen uskonnon ominaispiirre. Keskeiset käsitteet, kuten *mos maiorum* (esi-isien tavat) ja *pax deorum* (rauha jumalten ja ihmisten välillä), joihin uskonto varsinkin Rooman tasavallan aikana perustui, tuodaan hyvin esiin. Lisäksi luodaan katsaus keisarivallan vaikutuksesta vanhaan valtionuskontoon (esimerkiksi keisarikultin kautta) sekä lopulta kristinuskon ja vanhan valtionuskon keskinäiseen vaikutukseen. Erityisen tärkeä huomio löytyy johdantoluvun jälkipuolelta, jossa muistutetaan kuinka ongelmallista on tehdä liian jyrkkää kahtiajakoa vanhan roomalaisen uskonnon polyteismin sekä kristinuskon monoteismin välille. Jo vanhassa kreikkalais-roomalaisessa

uskonnossa näkyi monia piirteitä, joita voidaan liittää monoteismiin. Toisaalta monien kristittyjen (ja juutalaisten) maailmankuvaan liittyi polyteistisiä tendenssejä. Kirjoittajat muistuttavat, että tiukka kahtiajako syntyi aikanaan kristillisten kirjailijoiden luomana, kun nämä halusivat tehdä selvän eron vanhan uskonnon sekä kristinuskon välille.

Kirjan ensimmäinen pääteema, roomalainen jumalmailma, esittelee luonnollisesti perinteisen kreikkalais-roomalaisen uskonnon tärkeimmät jumaluudet ja heidän tehtävänsä, mutta myös itäisen kulttuurin piiristä nousseita kultteja sekä muutamia alueellisia erikoisuuksia (Gallian, Lusitanian ja Palmyrian jossain määrin omaleimaiset perinteet). Tässä tiivistyy tietyissä mielessä yksi kirjan johtavista teemoista: itäiset kultit, niiden mukana kristinusko, kuuluivat kokonaisuutena 'roomalaiseen' jumalmailmaan siinä missä perinteinen valtionuskontokin. Samalla kirjoittajat muistuttavat aiheellisesti, että myöskään kristinusko ei ollut missään vaiheessa yhtenäinen liike, vaan kulttuurisesti, sosiaalisesti, poliittisesti ja myös opillisesti hyvin kirjava. Myös vastakohtaisuus kreikkalais-roomalaisen polyteismin ja juutalaiskristillisen monoteismin välillä on kaikkea muuta kuin selkeä – vain yhtenä esimerkkinä se, että vanhat jumalat jatkoivat pitkään olemassaoloaan myös kristinuskoa tunnustaneiden piirissä, nyt vain muuttuneina pahoiksi hengiksi.

Toisena teemana kirja esittelee roomalaisten uskonnollista toimintaa, jossa erityisen paljon huomiota saa uhraus ja siihen liittyneet riitit. Tämä onkin paikallaan, sillä uhrausrituaali oli vanhan valtionuskonnon ehdoton keskipiste. Kärjistäen voisi todeta, että siinä missä kristinusko piti tärkeänä vaikkapa teologiaa ja pyhiä tekstejä, pysyi uhraus – ja sen oikeaoppinen suorittaminen – perinteisen 'pakanallisen' uskon keskiössä satoja vuosia. Samassa luvussa käsitellään myös pyhiä paikkoja, erityisesti temppeleitä ja niihin liittyviä yksityiskohtia, sekä uskonnollista aikaa, joka puolestaan keskittyy etenkin roomalaisiin kalentereihin. Perusasiat käydään erittäin kattavasti läpi. Lukijan kannalta voisi ajatella että poikkeuksellisia kriisiriittejä, jotka tuodaan heti luvun alussa esiin, olisi voinut käsitellä loogisesti myös vasta 'vakinaisten' kalenterirituaalien jälkeen, mutta tämä on tietysti enemmän tai vähemmän makuasia.

Kolmantena teemana esitellään riittien toimijoita, niin yksittäisiä pappisvirkoja kuin uskonnollisia yhteisöjä. Vaikkapa kristillisen kulttuurin vaikutuksessa eläneelle nykyihmiselle saattaa olla yllättävää, että papisto otetaan tarkempaan käsittelyyn vasta tässä vaiheessa. On kuitenkin muistettava, että Roomassa pappissääty ei ollut sinänsä erikoisasemassa uskonnon harjoittamisen suhteen. Toki he olivat keskeisiä toimijoita riittejä suoritettaessa, mutta varsinainen uskonnollinen valta oli pikemminkin poliittisesti vaikutusvaltaisimpien tahojen, kuten varhaisina aikoina senaattoriaristokratian ja myöhemmin keisarin käsissä. Toisaalta kyse oli yleensä samoista toimijoista: merkittävät poliitikot toimivat myös papistona. Edelleen on muistettava, että roomalainen 'pakanauskonto' ei ollut tiukan hierarkkisesti järjestettyä: vaikka esimerkiksi *pontifex maximus* oli yksittäisistä paperista erittäin vaikutusvaltainen, ei varsinaista ylipappia ollut olemassakaan. Tilanne toki muuttui jossain määrin keisariaikana, kun valta keskittyi hallitsijan käsiin, jolloin hänestä tuli (myös)

uskonnollisessa elämässä ylin auktori. Riittien toimijoiden aihepiirissä on monia erittäin mielenkiintoisia yksityiskohtia, joista haluaisi ehdottomasti kuulla enemmänkin. Tässä tullaan luonnollisesti yleisestysten yleiseen ongelmaan: kun kerrottavaa on paljon ja kokonaiskuva toisaalta luotava, jäävät monet mielenkiintoiset aiheet pakostakin vähälle huomiolle. Esimerkiksi kristittyjen toiminta 300–500 -luvulla jaa roomalaisen 'pakanauskonnon' pappistehtävissä on yksityiskohtana äärimmäisen kiinnostava.

Neljäs luku, roomalainen uskontopolitiikka, käy kronologisesti läpi Rooman uskontojen poliittisen historian tasavallasta myöhäisantiikkiin. Tasavallan aikana uskonnollinen keskustelu alkaa nivoutua keskusteluun identiteetistä: keskusteltaessa uskonnollisista asioista roomalaiset pohtivat samalla, mitä roomalaisuus on. Myös ensimmäiset vakavat uskonnolliset konfliktit syntyvät 200-luvun eaa. lopulta lähtien, kuuluisimpana esimerkkinä Bacchuksen kultti, jonka harjoittamista senaatti rajoitti merkittävästi vuonna 186 eaa. Luonnollisesti hyvin paljon huomiota saa Augustuksen uskontopolitiikka, johon ensimmäinen keisari kiinnitti todella paljon huomiota. Augustuksen politiikan muistutetaan olleen yhdistelmä innovaatioita ja vanhojen traditioiden palauttamista. Kärjistäen voidaankin todeta että innovaatioiden naamioiminen traditionalismiksi on itsessään jotain varsin 'periroomalaista'.

Keisariajan merkittävimpiin uskonnollisiin tapauksiin kuuluivat aluksi keisarikultin synty ja kehitys, mutta myöhemmin luonnollisesti kristinuskon laajentuminen ja kristittyihin kohdistuneet vainot. Juuri viimeksi mainittuun saattaa monella liittyä virheellisiä käsityksiä, joita teos ansiokkaasti korjaa. Esimerkiksi varsinaiset järjestelmälliset vainot kestivät lopulta suhteellisen lyhyen ajan, kolmen vuosisadan aikana vain noin neljätoista vuotta. Samoin uskontonsa vuoksi surmattujen kristittyjen lukumäärä, vaikka sitä onkin vaikea arvioida, lienee ollut merkittävästi pienempi kuin mitä on oletettu. Kirja mainitsee, että joidenkin arvioiden mukaan kyse oli pikemminkin sadoista kuin tuhansista uhreista. Lisäksi on huomattava, etteivät kristittyjen vainot olleet ainutlaatuisen tapaus sinänsä: vainojen kohteeksi olivat Rooman valtakunnassa ajoittain joutuneet muun muassa niin juutalaiset, Isiksen kultin harjoittajat kuin kelttiuskontojen druiditkin. Lisäksi paikallishallinnon tehottomuus vaikeutti vainon laajamittaista toteutusta silloinkin, kun siitä oli keisarin nimenomainen käsky.

Viimeinen käsittelyluku keskittyy Rooman kristillistymiseen ja kristillistämiseen. Myöhäisantiikki ei ollut yksiselitteistä kristillisyyden nousun ja 'pakanallisuuden' näivettymisen historiaa, vaan kyseessä oli kaiken kaikkiaan paljon monimutkaisempi ja -muotoisempi prosessi kuin usein luullaan. Esimerkiksi perinteinen 'pakallisuus' kehittyi myöhäisantiikissa monella tavalla; voidaankin puhua eräänlaisesta 'uudesta pakanuudesta', jossa muun muassa vahvistui käsitys jumaluudesta hyvää tahtovana ja hyvänä, joka ottaa usein aloitteen jumalten ja ihmisten välisissä suhteissa. Taustalla vaikutti myös yleinen 100-luvun loppupuolelta lähtien havaittava henkistyminen, jonka merkkeinä voidaan nähdä muun muassa kasvaneen itsetutkiskelun, suuntautumisen tuonpuoleiseen sekä filosofian ja uskonnon lähestymisen keskenään. Myös synkretismi, uskontojen nivoutuminen yhteen, vaikutti myöhäisantiikissa

voimakkaasti. Tämä johti myös 'pakanallisuuden' ja kristinuskon keskinäiseen vuorovaikutukseen; lopulta monista kristillisistä yhteisöistä säilyivät – ja lopulta voittivat – nimenomaan ne, jotka ottivat riittävästi vaikutteita perinteisistä kreikkalais–roomalaisesta uskonnoista.

Rooman kristillistämisen merkittävin yksittäinen hahmo, keisari Konstantinus Suuri (hall. 306–337), käsitellään teoksessa varsin laajasti. Kuten kirja toteaa, Konstantinuksesta on tutkimuksissa maalattu hyvin erilaisia kuvia: milloin hänet on nähty vakaumuksellisena kristittynä, milloin vähitellen kristinuskosta kiinnostuneena keisarina. Ehkä todennäköisin vastaus on kuitenkin, että Konstantinusta voidaan pitää kristittynä, joka oli ennen kaikkea reaali poliitikko. Ensiarvoisen tärkeää hänelle oli valtakunnan yhtenäisyys; siksi hän halusi pitää yllä hyviä suhteita myös vanhan uskonnon harjoittajiin, joiden asema muun muassa senaatissa ja armeijassa oli yhä hyvin vahva. Varsin kiehtovia ovat kirjan kuvaukset, kuinka Konstantinuksen aikana käytettiin uskonnollisissa yhteyksissä usein hyvin monimerkityksellisiä termejä – käsitteitä, jotka voitiin ymmärtää niin kreikkalais-roomalaisen kuin kristillisen uskon näkökulmasta. Lopulta kristinuskoki saavutti valta-aseman, joka puolestaan johti polyteistien aseman vähittäiseen heikkenemiseen ja ajoittain jopa suoranaisiin vainoihin. Entiset vainotut olivat muuttuneet vainoajiksi liittoutumalla valtaapitävien kanssa. Tässä näkyykään yksi roomalaisen uskontomaailman peruspiirteistä: suuret muutokset, kuten myöhäistiasavallan vaihtuminen keisarivetoiseen uskontopoliittikkaan ja myöhemmin kristinuskon valta-asema, olivat viime kädessä sidoksissa poliittisiin muutoksiin.

Yleisesti ottaen teos on erinomainen kokonaisuus, josta on erittäin vaikea löytää puutteita. Kuten jo todettua, monista kiinnostavista yksityiskohdista olisi mielellään lukenut enemmänkin, mutta toisaalta teos tarjoaa erittäin hyvän kirjallisuusuuttelon, jonka avulla asiasta kiinnostunut pääsee vaivattomasti jatkamaan eteenpäin. Kenties pientä hengästyneisyyttä ainakin sellaiselle lukijalle, jolla ei ole mainittavaa ennakkotietämystä roomalaisten uskontojen maailmasta, voi aiheuttaa välillä melko tiivis erilaisten käsitteiden esiintuominen. Eräs vaihtoehto olisi ehkä ollut koota keskeisimmistä käsitteistä ja niiden selityksistä pieni erillinen sanasto vaikkapa liitteeksi kirjan loppuun. Teokseen ei ole myöskään merkitty alaviitteitä, mikä on kylläkin ymmärrettävää; onhan kyseessä ennen kaikkea varsin laajoja linjoja käsittelevä kokonaisuus.

Pari edellä mainittua 'puutetta' ovat lopulta varsin mitättömiä yksityiskohtia osana erittäin onnistunutta ja tasapainoista kokonaisuutta. Teosta voikin suositella varauksetta kaikille antiikin Rooman uskontohistoriasta kiinnostuneille erinomaisena yleiskatsauksena aiheeseen.

Jussi Rantala, FT  
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, historia  
Tampereen yliopisto  
jussi.p.rantala[at]uta.fi